

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

ZAKLJUČNA NALOGA

ZAKLJUČNA NALOGA

PEPELKIN EFEKT – ZLORABA OTROK S STRANI
NEBIOLOŠKIH STARŠEV

TANJA KAVČIČ

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

Zaključna naloga

Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev

(Cinderella effect – child abuse by non-genetic caretakers)

Ime in priimek: Tanja Kavčič
Študijski program: Biopsihologija
Mentor: doc. dr. Matej Kravos

Koper, avgust 2013

Ključna dokumentacijska informacija

Ime in PRIIMEK: Tanja KAVČIČ

Naslov zaključne naloge: **Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev**

Kraj: Ljubljana

Leto: 2013

Število listov: 32

Število slik: 0

Število referenc: 51

Mentor: doc. dr. Matej Kravos

UDK:

Ključne besede: Pepelkin efekt, zloraba otrok, zanemarjanje, nebiološki starši, ločitev

Izvleček:

Zloraba otrok nas spremlja skozi zgodovino in jo lahko zasledimo v vseh statusnih razredih in kulturah. Pod zlorabo otrok štejemo fizično, spolno in čustveno zlorabo ter zanemarjanje. Vsaka ima svoje značilne karakteristike, vendar pa je vsem skupno to, da kršijo otrokove osnovne pravice in svoboščine. V zadnjih desetletjih se je povečalo število ločitev, s tem pa število družin z nebiološkim staršem. Prav tovrstna oblika družine pa predstavlja dejavnik tveganja za zlorabo otrok. To obravnava Pepelkin efekt, ki ponudi evolucijsko razlago dejstvu, da se zloraba in zanemarjanje otrok v večji meri pojavlja v družini z nebiološkim staršem. Mnogi avtorji so mnenja, da evolucijska teorija ne zadosti popolni razlagi tega fenomena, zato ponudijo še dodatne teorije, kot je teorija stresa, izbira partnerja, normativna teorija in teorija razpoložljivih sredstev. Drugi avtorji pa teorijo Pepelkinega efekta zavračajo in to dokazujejo s svojimi teorijami. Družina, ki je prestala ločitev, je nedvomno podvržena marsikateremu pritisku, ki pa ga prihod novega partnerja vsekakor ne olajša. Vsekakor pa tovrstne raziskave, ki dokazujejo obstoj pepelkinega efekta, ne opravičujejo zlorabe in zanemarjanja otrok. Cilj naloge je celosten pristop k obravnavi zlorabe otrok s strani nebioloških staršev, česar v sedanji literaturi ni moč zaslediti, s tem pa pripraviti izhodiščno točko nadaljnjemu raziskovanju.

Key words documentation

Name and SURNAME: Tanja KAVČIČ

Title of the final project paper: **Cinderella effect – child abuse by non-genetic caretakers**

Place: Ljubljana

Year: 2013

Number of pages: 32 Number of figures: 0

Number of references: 51

Mentor: doc. dr. Matej Kravos

UDK:

Key words: Cinderella effect, child abuse, neglect, non-genetic caregiver, divorce

Abstract:

Child abuse and neglect accompany us through whole human history. We can detect it in all socioeconomic classes and cultures. We distinguish between physical, sexual and emotional abuse and neglect. They all have their own characteristic but what all have in common is the violation of children's' rights and privileges. In the last few decades the number of divorces has increased along with number of stepfamily that present a risk factor of child abuse and neglect. This is called Cinderella effect which is interpreted with evolutionary psychology and explains why child abuse and neglect are more common in stepfamilies. Some authors believe that evolutionary theory doesn't explain this phenomenon entirely, thus some additional theories, such as stress theory, partner selection, normative theory and theory of available resources have been provided. Other authors reject Cinderella effect for which they provide contrary evidence obtained through their own research. Families with divorced parents suffer a lot of stress and arrival of a new partner does not ease the process of adapting to a new life. Researches that prove Cinderella effect certainly do not excuse abusive and neglectful behavior. The aim of this project is holistic approach to the discussion of child abuse and neglect by non-genetic caregivers, which can't be found in existing literature and thus provides a basis for additional research.

Zahvala

Za strokovno pomoč, usmerjanje, nasvete in potrpežljivost pri izdelavi zaključne naloge se iskreno zahvaljujem mentorju doc. dr. Mateju Kravosu.

Hvala vsem, ki ste mi stali ob strani v času nastajanja te zaključne naloge.

Hvala staršem, ki so mi omogočili študij in me pri tem podpirali.

Še posebej hvala mojemu fantu Anžetu, za vso podporo in razumevanje, ki mi jo je izkazal med mojim študijem in pisanjem zaključne naloge. Hvala, ker si verjel vame!

Kazalo vsebine

1	UVOD.....	1
2	ZLORABA OTROK	3
2.1	Zanemarjanje otroka	3
2.2	Čustvena zloraba otrok	4
2.3	Fizična zloraba.....	5
2.4	Spolna zloraba.....	7
3	PREPOZNAVANJE ZLORAB IN PREVENTIVA	9
4	POSLEDICE ZLORABE OTROK	10
5	ŽIVLJENJE V DRUŽINI Z VSAJ ENIM NEBIOLOŠKIM STARŠEM.....	11
5.1	Perspektiva otroka.....	12
5.2	Doživljanje nove zakonske zveze s strani nebiološkega očeta (očim)	13
5.3	Doživljanje nove zakonske zveze s strani nebiološke mame (mačeha).....	14
6	PEPELKIN EFEKT	16
7	SKLEP	21
8	LITERATURA	22

1 UVOD

Bizjak (1997) v svojem delu pravi:

Otroci so hkrati med najbolj nemočnimi in najbolj občutljivimi člani vsake družbe. Krivice, nasilje, zlorabe in škodljivi vplivi lahko usodno vplivajo na otrokovo nadaljnje življenje, mu onemogočijo enakovredno uveljavljanje v družbi in preprečijo razvoj v zrelo, odgovorno in zadovoljno osebnost. Sami se včasih škodljivega ravnanja odraslih niti dobro ne zavedajo, vsekakor pa ga ne morejo učinkovito odvrniti in preprečiti (str. 13).

Zato nas ne preseneča dejstvo, da v Ustavi Republike Slovenije 56. člen zelo jasno določa, da »Otroci uživajo posebno varstvo in skrb.« in »Otrokom se zagotavlja posebno varstvo pred gospodarskim, socialnim, telesnim, duševnim ali drugim izkoriščanjem in zlorabljanjem.« Ustava tudi zagotavlja, da »Otroci in mladoletniki, za katere starši ne skrbijo, ki nimajo staršev ali so brez ustrezne družinske oskrbe, uživajo posebno varstvo države.«

Konvencija o otrokovih pravicah v 19. členu pravi:

Države pogodbenice bodo z vsemi ustreznimi zakonodajnimi, upravnimi, družbenimi in vzgojnimi ukrepi varovale otroka pred vsemi oblikami telesnega ali duševnega nasilja, poškodb ali zlorab, zanemarjanja ali malomarnega ravnanja, trpinčenja ali izkoriščanja, všteti spolne zlorabe, medtem ko je pod skrbništvom staršev, zakonitih skrbnikov ali katerekoli druge osebe, ki skrbi zanj (1. del, 19. člen, odstavek 1).

Državna določila torej v splošnem predstavljajo zadostno pravno zaščito otrok pred kakršnimkoli trpinčenjem, vendar pa to ne zagotavlja popolne zaščite otrok pred nasiljem, saj je le to pogosto skrito za številnimi zidovi (Bizjak, 1997).

Preprečevanje in odkrivanje primerov trpinčenja in zlorab otrok je postopek, ki zahteva jasne predpise, osebno prizadevnost in kakovostno usposobljenost vseh, ki stopajo v stik z otroki (Bizjak, 1997).

V zadnjih treh desetletjih se je število sklenitev zakonskih zvez nekoliko zmanjšalo (za približno 30 %), nasprotno pa se je povečalo število ločitev za kar 10 % (Šter, 2013). Sklepamo lahko, da je med deležem ločenih družin kar nekaj takih, med katerimi si je vsaj eden od staršev našel novega partnerja, s katerim živi v novi zakonski ali pa izvenzakonski zvezi skupaj s svojimi ali partnerjevimi otroki. Po mnenju nekaterih raziskovalcev taka družinska ureditev predstavlja večji dejavnik tveganja, da bodo otroci postali žrtve

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

kakršnekoli vrste zlorabe ali zanemarjanja (Daly in Wilson, 1996; Temrin, Nordlund, Rying in Tullberg, 2011).

V nadaljevanju bomo družino, v kateri skupaj s staršem in njegovimi biološkimi otroki živi še partner, ki ni biološki starš otrok (lahko pa v zvezo pripelje svoje biološke otroke), imenovali družina z nebiološkimi starši. Pri tem je potrebno imeti v mislih, da se družina z enim nebiološkim staršem ne začne nujno z zakonskim razmerjem, ampak v večini primerov s sobivanjem (Bumpass, Raley in Sweet, 1995). V nadaljevanju bo zakonska zveza pomenila zgolj sobivanje partnerjev skupaj z otroci in ne nujno vzpostavitev uradne zakonske zveze pred notarjem. Družino z biološkimi starši otrok pa bomo imenovali popolna družina, s katero bomo imeli v mislih družino, ki nastane ob rojstvu otroka, ne glede na zakonski stan staršev, pri čemer vsi člani družine (starša in njuni otroci) živijo skupaj.

Razmere znotraj družin z nebiološkim staršem, med nebiološkim staršem in otroki so predmet veliko raziskav. Eno od vprašanj, ki si ga raziskovalci postavljajo je, ali je vlaganje razpoložljivih virov (materialnih, čustvenih, osnovna nega in skrb, ipd.) med biološkimi in nebiološkimi otroki s strani staršev enako (Killian, 2004; Daly in Wilson, 1980; Daly in Wilson, 1996). Evolucijska psihologija razlaga, da so otroci znotraj družin z enim nebiološkim staršem celo v večji nevarnosti pred zlorabo in zanemarjanjem s strani nebioloških staršev (Daly in Wilson, 1980; Daly in Wilson, 1996). Ta pojav so poimenovali Pepelkin efekt.

Nasprotno so raziskovalci, ki zavračajo obstoj pepelkinega efekta, z raziskavami dokazali, da je pojav zlorab in zanemarjanja znotraj družin z nebiološkim staršem enak kot v popolnih družinah. Predpostavljajo, da je vzrok za morebiten nekoliko večji pojav zlorab znotraj družin z nebiološkim staršem v drugih razlogih in definitivno ne v evolucijski hipotezi.

2 ZLORABA OTROK

V preteklosti so bili otroci prikazovani kot last družine, ki ji je navadno vladal moški. Otroci so bili last očeta. Od očeta pa je bil odvisen njihov obstoj – ne samo način, kako se bo za otroka skrbelo, ampak tudi ali bo otrok živel ali ne (Crosson-Tower, 1998). Od leta 1989, ko je bila sprejeta konvencija o otrokovih pravicah, imajo otroci svoje pravice z namenom varovanja njihovih temeljnih pravic in svoboščin. Vendar so kljub temu te pravice danes še vedno pogosto kršene.

2.1 Zanemarjanje otroka

Zanemarjanje otroka je stalno ali resno zanemarjanje, neustrezna zaščita pred izpostavljanjem kakršnikoli nevarnosti, neustrezna skrb, katere posledice so ogroženost otrokovega zdravja in razvoja. Kot zanemarjanje ali prikrajšanje se šteje, če otrok ne dobi osnovnih potrebščin za življenje, ki mu omogočajo fizično in čustveno preživetje in razvoj (Bašič, 2010). V Sloveniji velja, da je zanemarjanje odsotnost standardne in razumne skrbi staršev. Pomembno je razlikovati med zanemarjanjem in revščino. V primeru zanemarjanja naj bi odgovorna oseba otroku priskrbelo osnovne potrebščine za preživetje (kot so hrana, oblačila, zdravniška oskrba), vendar tega ne stori. V primeru revščine pa odgovorna oseba tega ne more storiti, npr. zaradi pomanjkanja denarja. Pogosto je tudi čustveno zanemarjanje, ko se ne priznavajo, ne upoštevajo in ne zadovoljujejo otrokove potrebe po varnosti, ljubezni, pohvali in priznanju (Bašič, 2010).

Zanemarjanje ni dovolj prepoznano, čeprav je to najpogostejša oblika zlorabljanja. Dobri starši zaradi določenih stresnih situacij lahko nehote začnejo zanemarjati otrokove potrebe. Bašičeva (2010) navaja nekaj ključnih znakov za prepoznavanje zanemarjanja pri otroku:

- neprimerna obleka in obutev glede na vremenske razmere/letni čas,
- nezadovoljiva telesna higiena,
- nižja telesna višina in teža glede na starost,
- pogosto obolevanje in pogosto izostajanje od pouka,
- prepuščenost samemu sebi (ponoči zunaj brez spremstva staršev, zgodnje zahajanje v šolo brez spremstva, ipd.),
- prihajanje v šolo ob prostih dnevih,
- zamujanje, mnogo neupravičenih odsotnosti,
- prisotnost v šolskem varstvu tudi, ko imajo starši možnost, da so z otrokom.

Zanemarjeni otroci so pogosto pasivni, umikajo se v osamo, imajo težave z navezovanjem stikov z vrstniki, so pogosto utrujeni in zaspani. Premočno se odzivajo na tekmovalnost,

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

saj se želijo dokazati sebi in drugim. Pogosto so tudi otopeli, žalostnega videza ter imajo nizko samopodobo (Bašič, 2010).

Zanemarjanje ima na posameznike različen vpliv, vsekakor pa je vrsta vpliva odvisna tudi od starosti otroka. Crosson-Towerjeva (1998) navaja, da v kolikor prihaja do zanemarjanja v družini, bodo v povprečju zanemarjeni vsi otroci. Najbolj rizično obdobje je v prvem letu starosti. Z odraščanjem pa se možnost zanemarjanja manjša, saj se otroci naučijo sami skrbeti zase in biti vedno manj odvisni od staršev.

Starši, ki zanemarjajo otroke, imajo sami katero od duševnih motenj, intelektualno prikrajšanost ali travmatsko starševstvo v družini. Starši so pogosto nezreli in postavljajo svoje potrebe pred potrebe otroka, dom je zanemarjen, mati pogosto celo depresivna in obremenjena z jezo. Izkaže se tudi, da otrok ni bil zaželen in da so se porajale celo misli o splavu. V takih družinah navadno primanjkuje topline in ljubezni, čemur se pridružijo še slabe komunikacijske sposobnosti. Družine so mnogokrat izolirane in imajo težave z alkoholom ali drogami (Bašič, 2010).

Čeprav so znaki, ki kažejo na možno zanemarjanje otroka, morda na videz povsem očitni, pa je dokumentiranje in opredeljevanje zanemarjanja težavno delo. Veliko strokovnih oseb je lahko v dvomu, saj je pogosto težko ločiti med zanemarjanjem in materialnim pomanjkanjem. Emocionalno in fizično zanemarjanje je lažje spregledati v primerih, ko je družina dobro preskrbljena, še navaja Crosson-Towerjeva (1998).

2.2 Čustvena zloraba otrok

Bašičeva (2010) čustveno zlorabo definira tako:

Čustvena zloraba je dejanski ali možen neugoden vpliv na čustveni in vedenjski razvoj otroka, ki ga povzroča stalno ali resno čustveno trpinčenje ali zavračanje. Je stalen vzorec verbalne zlorabe, ravnanj in vplivov, ki otroku povzročajo občutke, da ni nič vreden, da ni ljubljen, da ni zaželen (str. 15).

Opredelitev čustvene zlorabe naj bi se uporabljalo samo v primerih, ko gre predvsem oziroma samo za to vrsto zlorabe. Otrok je namreč lahko žrtev samo čustvene zlorabe in nobene druge. Nasprotno pa je otrok, ki je žrtev zanemarjanja, fizične in/ali spolne zlorabe, vedno tudi žrtev čustvenega trpinčenja (Bašič, 2010).

Otroci, ki so žrtve čustvene zlorabe, pogosto ne vzbujajo občutka, da so v stiski in da potrebujejo pomoč. V njihovem vedenju pa lahko zasledimo določene značilnosti (Bašič, 2010):

- nizko samospoštovanje, kronična žalost in sumničavost,
- iskanje pozornosti,
- pretirana pohlevnost, pasivnost in nezahtevnost ali pa izrazita zahtevnost, agresivnost in jeza,
- nespoštljivost do odraslih,
- agresivnost do sorojencev in sovrstnikov,
- težave s sprejemanjem uspehov, občutki nezaslužnosti,
- jezikovna, motorična, percepcijska in miselno-razvojna zakasnjena (lahko celo fizično zaostajanje v razvoju),
- samomorilske izjave in ravnanja.

Starši, ki izvajajo čustveno nasilje nad svojimi otroki, pogosto kričijo nanje, jih zmerjajo, jim vzbujajo občutke sramu, krivde, jih podcenjujejo, ponižujejo v družbi in stalno kritizirajo. Pogosto jih zavračajo in jih kaznujejo z odvzemom ljubezni, naklonjenosti in pozornosti ali pa jim celo grozijo s fizičnim nasiljem (npr. tepež). Otroke pogosto negativno primerjajo z drugimi in jih namerno postavljajo v situacije, v katerih so neuspešni ali pa jih celo izolirajo od družbe vrstnikov in prijateljev. Pogosto svojega otroka uporabljajo tudi kot »orožje« v ločitvenih postopkih (Bašič, 2010). Crosson-Towerjeva (1998) navaja, da vrsta razvojnih strokovnjakov trdi, da so skoraj vsi starši krivi čustvene zlorabe svojih otrok na določeni točki vzgoje. Kot primer navaja mešana sporočila, ki jih starši pogosto, a nevede podajajo svojim otrokom; otroke učijo, da ne smejo lagati, a jih po drugi strani sami nagovarjajo k laži: »Ne povej očetu, da sem danes kupila tole!« Včasih pa starši želijo svojim otrokom dati malo vzpodbude, vendar za to izberejo napačen pristop, ki ga otrok razume kot poniževanje: »Ne razumem, kako ne moraš dobiti boljših ocen v šoli. Ko sem bil jaz toliko star, sem moral delati, da sem si lahko privoščil zvezke, za nameček pa sem moral hoditi vsak dan peš 3 km do šole. Razumel in spoštoval sem to, da lahko hodim v šolo.«

Čustvena zloraba ostaja ena najtežje določljivih in dokazljivih zlorab. Pogosto je namreč dobro skrita med načine vzgoje v posameznih kulturah. Zatorej je pogosto zelo težko določiti ter ločiti med zlorabo in vzgojnimi ukrepi. Pogosto je čustvena zloraba prepoznana šele, ko otrok sam opozori na to (Crosson-Tower, 1998).

2.3 Fizična zloraba

Pod fizično zlorabo štejemo dejansko ali možno fizično poškodbo otroka, nesposobnost preprečiti fizično poškodbo ali trpljenje, vključno z namernim davljenjem, zastrupljanjem in Munchausenov sindrom staršev (Bašič, 2010).

Četudi je jasno, kaj naj bi fizična zloraba bila, pa je postavljanje točne definicije včasih težavno. Definicije fizične zlorabe se razlikujejo glede na strukturo družbe in njenih kulturnih navad (Crosson-Tower, 1998). Discipliniranje otrok z uporabo fizične sile, kot je na primer tepež in vlečenje za ušesa, ponekod velja za povsem sprejemljivo vrsto discipliniranja otrok. Večina strokovnjakov je enotnih, da je fizična zloraba namerno povzročena poškodba s strani starša oziroma zakonitega skrbnika (Crosson-Tower, 1998).

Posledice fizične zlorabe se navadno kažejo kot podplutbe ali raztrganine po celem telesu. Opazni so predeli, kjer je bil izpuljen šop las. Na koži se poznajo sledovi prstov in dlani ter sledovi grabljenja, palice ali pasu. Opazimo lahko sledove človeških ugrizov, nohtov in znake davljenja. Pri nekaterih otrocih so lahko povzročene opekline in oparine, različne poškodbe kosti in sklepov ter celo zastrupitve. Posledice fizične zlorabe so lahko tudi različne notranje poškodbe glave, notranjih organov in raztrgan ušesni bobenček (Bašič, 2010).

Bašičeva (2010) navaja, da v družbi med mnogimi velja prepričanje, da je včasih otroka bolje stresti, kot pa ga udariti. Vendar je to zmotno mišljenje. Dojenčki imajo namreč zelo mehke možgane, njihove krvne žile pa so zelo krhke, ki se zlahka poškodujejo in krvavijo. Ob tresenju otroka, možgani udarjajo ob trdo lobanjsko kost, pri čemer se lahko krvne žile v možganih raztrgajo in krvavijo. Posledica so poškodbe možganov, anevrizme in celo smrt.

Ena od vrst fizične zlorabe pa je tudi tako imenovan Munchausenov sindrom staršev. To je sindrom, pri katerem starši poškodujejo oziroma trpinčijo svoje otroke tako, da popolnoma zdravega otroka podvržejo medicinskim preiskavam in zdravljenju z namenom pridobivanja pozornosti nase. Lahko gre za to, da si starši izmišljajo različne bolezenske simptome, otrok pa trpi zaradi terapevtskih preiskav, ki jih zdravniki opravljajo z namenom, da bi odkrili izvor težav in simptomov. Lahko pa starši namenoma povzročajo obolenja ali telesno poškodovanost otroka, katerih posledica je včasih celo smrt otroka. V obeh primerih gre za Munchausenov sindrom staršev (Bašič, 2010).

Otroci, ki so žrtve fizične zlorabe, pogosto odklanjajo športne aktivnosti ter ne želijo razgaliti svojega telesa. Nekateri zaostajajo v motoričnem in govornem razvoju ali pa se zaradi poškodb pojavi poslabšanje vida in sluha. Ti otroci so nezadovoljni, potrti in izjemno prestrašeni (stalno na preži, pojavi se trzanje, ko pristopi odrasla oseba). Lahko so izjemno agresivni, razdražljivi in izražajo uničevalen odnos do živali in igrač. Navadno imajo slabo samopodobo in slab odnos z vrstniki. Posegajo po prepovedanih substancah in se poslužujejo delinkventnega vedenja (Bašič, 2010).

V literaturi se pri fizični zlorabi pogosto navaja tudi sindrom trpinčenega otroka (ang. *Battered child syndrome*). Gre za klinično stanje pri majhnih otrocih, ki so bili dolgo žrtve fizične zlorabe navadno s strani staršev ali nebioloških staršev (Kempe, Silverman, Steele, Droegemueller in Silver, 1985). Klinična slika sindroma trpinčenega otroka variira od primerov blage (tudi nezaznane) zlorabe do primerov s hudimi poškodbami telesa. Poškodba je lahko zmotno interpretirana kot posledica kakšne bolezni ali poškodbe pri igri. Lahko pa strokovna oseba iz različnih razlogov, ali zato ker sama ne more verjeti, da bi lahko starši povzročili tako grozovite poškodbe ali pa se bojijo, da bi se zmotili pri diagnosticiranju, ne želi priznati, da gre za posledice fizične zlorabe (Kempe idr., 1985).

2.4 Spolna zloraba

Bašičeva (2010) spolno zlorabo definira kot neprostovoljno izbiro otroka pri sodelovanju v spolnih aktivnostih, pri čemer je otrok zlorabljen kot spolni objekt z namenom zadovoljevanja spolnih potreb ali želja osebe, ki zlorablja. Storilec je starejša ali pa večja in močnejša oseba, v odnosu s katero ima otrok neenake moči in je podrejen. Kot spolno zlorabo štejemo tudi primere, ko so otroci izpostavljeni visoki stopnji spolne aktivnosti, avdiovizualnim ali drugim spolnim predmetom in vsebinam in to na način, da bo otrokov razvoj znatno oškodovan.

Storilec spolne zlorabe je največkrat član otrokove ožje ali širše družine, zato se je otroku še težje izpovedati. Ker je otroka zlorabila oseba, ki je bila otroku blizu, je to dodaten razlog, da na njem pusti posledice (Tomori in Zihlerl, 1999). Žrtve zlorabe so otroci obeh spolov, med katerimi prevladujejo deklice. Žrtve so otroci različnih starosti, od majhnih in predšolskih otrok pa vse do predadolescentnih otrok. Izvrševalci spolne zlorabe so tako ženske kot moški, vendar pa prevladujejo moški storilci. Pogosto pri storilcih spolne zlorabe ugotovijo še druge duševne motnje, kot je odvisnost od alkohola, drog ali pa osebnostne motnje. Pa vendar so med storilci tudi osebe brez vidnih duševnih motenj, z dejavnim spolnim življenjem in navzven cenjene osebe, za katere okolje težko pomisli, da so lahko storilci takega dejanja (Tomori in Zihlerl, 1999).

Evropske raziskave kažejo, da je vsak deveti deček in vsaka tretja deklica žrtev spolnega napada oziroma da je spolno zlorabljenih otrok približno 30 %. V Sloveniji uradne ocene niso primerljive z ugotovitvami teh raziskav. Velik problem predstavlja neprijavljenost oziroma nizka prijavljenost spolne zlorabe v Sloveniji (Petrovčič, 2010). Otrok je pogosto prisiljen k molku z grožnjami, obljubami ali pa z vzbujanjem krivde in sramu. Večino spolnih zlorab odkrijejo zdravniki pri zdravniškem pregledu, saj ima otrok lahko poškodbe na urogenitalnem ali analnem področju ali pa se ugotovi zgodnja nosečnost. Otroci imajo

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

čustvene ali vedenjske motnje, nemalokrat zbežijo od doma in so samomorilni. Spolna zloraba je pogosto prikrita v anamnezi oseb z motnjami hranjenja, samopoškodovalnim vedenjem, motnjami razpoloženja in težavami z navezovanjem odnosov z drugimi ljudmi (Tomori in Zihlerl, 1999).

3 PREPOZNAVANJE ZLORAB IN PREVENTIVA

Eno najtežjih del psihologov je določevanje potenciala za zlorabo otrok pri starših oziroma skrbnikih (Haskett, Scott in Fann, 1995). Pogosto se težava začne že pri starših, ki živijo v čistem zanikanju, da se zloraba dogaja znotraj njihovega doma oziroma ne priznavajo, da so sami povzročitelji zlorabljaljivega vedenja (Kempe idr., 1985). Starši svoje nasilno vedenje upravičujejo z otrokovim slabim vedenjem. Dokazali so, da starši, ki se poslužujejo nasilnega vedenja, svoje otroke ocenjujejo kot manj prilagodljive in ubogljive. Ocenjujejo jih strožje od realnosti (Crosson-Tower, 1998; Kempe idr., 1985).

Starši, ki zlorablajo svoje otroke, od njih pričakujejo veliko preveč, kot je v njihovih zmožnostih. Ker otrok ne more izpolniti vseh njihovih zahtev in pričakovanj, jih starši kaznujejo. Nemalokrat imajo starši občutek slabe vesti, vendar svoje vedenje opravičujejo z izgovorom, da je bil otrok poreden (Goode, 1971).

Naslednja težava psihoterapevtov je nezmožnost priznavanja prekrškov staršev. Kempe idr. (1985) navajajo, da imajo nekateri terapevti težave sprejeti, da so starši lahko storilci tako krutega dejanja nad svojimi otroki. Predvsem mlade in neizkušene terapevte je strah, da bi storili napako in nekoga po krivem obdolžili zlorabe. Tako včasih namenoma spregledajo nekatera očitna dejstva, ki nakazujejo na zlorabljaljivo vedenje (Kempe idr., 1985).

Dokazovanje zlorab – predvsem čustvenih, je težko in zahtevno. Čustvena zloraba je pogosta in velikokrat spregledana, zato jo je tudi na sodišču težko dokazati (Glaser, 2002).

Kot preventiva je vsekakor pomembno izobraževanje, tako strokovnih delavcev kot tudi širše javnosti. Pomembno pa je izobraziti in opolnomočiti tudi otroke v okviru šole, saj jim znanje lahko pomaga, da hitreje poiščejo pomoč in razumejo, da sami niso krivi za zlorabo (Temnik, 2010).

4 POSLEDICE ZLORABE OTROK

Raziskave s področja spolnih zlorab razkrivajo, da so osebe (predvsem ženske), ki so bile v otroštvu žrtve spolne zlorabe, podvržene večjemu tveganju za spolni napad v odraslem obdobju v primerjavi z ostalimi ženskami (Frieze, 1983). Boney-McCoy in Finkelhor (1995) sta v svoji raziskavi ugotovila, da tveganje predstavlja katerakoli vrsta zlorabe, ne samo spolna zloraba, temveč tudi fizično nasilje. Ni pomembno, da gre za neposredno zlorabo otroka. Zadostuje že, če je otrok zgolj priča zlorabi drugega člana družine. Dodatno navajata še, da bolj kot je otrok izpostavljen zlorabi, bolj je podvržen tveganju za kasnejšo ponovno zlorabo v življenju. Zgodnja zloraba v otroštvu predstavlja pomemben dejavnik pri razvoju posttravmatske stresne motnje in njenih simptomov.

Posledice zlorabe se razlikujejo glede na trajanje, pojav in intenziteto. Tomori in Zihlerl (1999) kot najpogostejše simptome žrtev spolne zlorabe navajata zgodnjo hiperseksualnost, umik, plašnost, motnje razpoloženja (jokavost, potrto, preplašenost in večja čustvena občutljivost) ter motnje vedenja (nemir ali povečana pasivnost, nezbranost, večja nagajivost ali upornost, jeza, sovražnost in kljubovalnost). Prisotna je tudi telesna simptomatika, kot so bolečine v trebuhu, prebavne motnje ter vnetje ali poškodbe na urogenitalnem ali analnem področju. Kot možne kasnejše posledice spolne zlorabe v otroštvu navajata nizko samospoštovanje in negativno samopodobo, odklonilen odnos do svojega telesa (kar lahko privede do samopoškodovalnega vedenja, motenj hranjenja) ter odpor in strah pred spolnostjo in umik iz stikov z osebami nasprotnega spola. Pojavljajo se tudi težave v navezovanju odnosov in osebnostne motnje (Tomori in Zihlerl, 1999). V raziskavi je Šrajeva (2010) ugotovila, da so med kratkoročnimi posledicami najpogostejši simptomi, kot so motnje spanja, generalizirana anksioznost in psihosomatski simptomi. Kasneje se pri žrtvah najpogosteje razvije posttravmatska stresna motnja, pri nekaterih pa tudi fobično izogibanje in motnje hranjenja (Šraj, 2010). Več različnih avtorjev navaja, da spolna zloraba v otroštvu predstavlja tudi dejavnik tveganja, da nekoč žrtev tudi sama postane tisti, ki zlorablja (Boney-McCoy in Finkelhor, 1995; Kempe idr., 1985; Tomori in Zihlerl, 1999). Millett, Kohl, Jonson-Reid, Drake in Petra (2013) so ugotovili, da so žrtve zlorabe v otroštvu pogosteje nasilne v odnosu do svojih partnerjev. Žrtve zlorabe in zanemarjanja v otroštvu se pogosteje poslužujejo delinkventnega vedenja, vendar ob sočasnih še drugih dejavnikih tveganja, kot so rasa, predel mesta, v katerem živijo, ter ekonomski razred. Čeprav lahko prestopništvo zasledimo v vseh socioekonomskih razredih, pa je le-ta kljub temu pogostejša med najbolj revnimi, ki živijo v mestu (Gelles, 1992). Med njimi je tudi največ dolgotrajnih in nasilnih prestopnikov (Lemmon, 2006). Žrtvam incesta ali spolne zlorabe je v odrasli dobi otežena materinska vloga (Cohen, 1995).

5 ŽIVLJENJE V DRUŽINI Z VSAJ ENIM NEBIOLOŠKIM STARŠEM

Coleman, Ganong in Goodwin (1994) navajajo, da v zadnjih desetletjih narašča število družin z vsaj enim nebiološkim staršem ter da tovrstna oblika družine predstavlja precejšen odstotek svetovne populacije. Bumpass idr. (1995) ocenjujejo, da bodo vsaj dve petini vseh žensk in 30 % vseh otrok vsaj del življenja preživeli v družini z nebiološkim staršem.

Z naraščanjem števila družin z enim nebiološkim staršem se poraja vprašanje ali tovrstna družina sploh zagotavlja ustrezno družinsko okolje za otroke, ki prebivajo v njej (Bumpass idr., 1995). Avtorji namreč navajajo, da so poročeni pari v popolni družini močnejše predani drug drugemu in starševski vlogi v primerjavi z neporočenimi pari, vendar pa tega dejstva ne moremo posplošiti na partnerja v družini, kjer je eden od njiju nebiološki starš otrokom.

Po ločitvi so starši samohranilci in otroci primorani vzpostaviti »novo družino« z novimi navadami in pravili, ki jih otroci včasih sprejmejo s težavo (drugačno deljenje hišnih opravil, nova hišna pravila, ipd). Čustvene vezi med njimi se preoblikujejo. Hčere pogosto poglobijo svoje razmerje z mamo, kar pa ne velja za sinove. Otroci deloma prevzamejo vlogo istospolnega starša (operejo avto, popravijo zlomljene stvari po hiši, vzgajajo sorojence, kuhajo in pospravljajo, ipd.). Ko starš v družino, ki temelji na dogovorjenih pravilih in navadah, pripelje novega partnerja, lahko to vznemiri otroke, ki so se prilagodili na življenje s samo enim staršem (Cherlin in Furstenberg, 1994).

Odraslim pridobitev novega partnerja predstavlja novo možnost za uspešno, stabilno in srečno družinsko razmerje. Novo razmerje je pogosto bolj enakopravno pri odločanju in razporeditvi dela. Odrasli, ki so prestali ločitev, naj bi bili bolj izkušeni, zato naj bi izbrali boljšega partnerja. Vendar pa so tudi bolj popustljivi, saj jih pogosto žene želja po uspešnem zakonu (Coleman idr., 1994), kar pa ima lahko tako prednosti kot slabosti.

Nebiološki starš se prav tako sooča s stiskami. Pogosto partner od njega pričakuje, da bo zlahka nadomestil manjkajočo starševsko vlogo. Nasprotno pa so otroci pogosto odločeni, da ga ne želijo sprejeti v svoje življenje. Dodaten stres je lahko tudi negativno stereotipiziranje vloge nebiološkega starša – hudobna mačeha, zloben očim in zlorabljeni otroci. Vse to so stereotipi, ki so še vedno nekoliko zasidrani v naši družbi (Coleman idr., 1994).

5.1 Perspektiva otroka

Pred dvema desetletjema je veljalo, da se razmere za otroke v družini z materjo samohranilko izboljšajo ob prihodu novega partnerja. Moški so namreč v tistem času v povprečju prejeli bistveno višje plače kot ženske, kar je zagotovilo boljše socioekonomske razmere družine, s tem pa tudi boljše razmere za otroke. Prav tako je prihod novega partnerja dodal manjkajočo odraslo figuro nazaj v življenje otrok in postal vzor za otroke istega spola (Cherlin in Furstenberg, 1994). Izkazalo se je, da je življenje v družini z enim nebiološkim staršem nekoliko bolj zapleteno. Santrock (1972) je dokazal, da prisotnost nebiološkega očeta v družini zmanjša škodljive posledice ločitve pri dečkih, a ne pri deklicah. V raziskavi, kjer je primerjal tretješolce in šestošolce, je dokazal, da je prisotnost nebiološkega očeta pozitivno vplivala na kognitivni razvoj dečkov, ne pa tudi deklic. Izkazalo se je, da fantje izražajo več topline do svojih nebioloških očetov v primerjavi z dekleti. Dekleta, ki so živela v družini z nebiološkim očetom, so bila ocenjena kot bolj anksiozna v primerjavi z dekleti iz popolnih družin. Pri fantih teh razlik ni bilo (Santrock, Warshak, Lindberg in Meadows, 1982).

Clingempeel, Brand in Ievoli (1984) so ugotovili, da je razmerje med hčerko in nebiološkim staršem (pa naj bo to razmerje hči – očim ali hči – mačeha) vedno bolj problematično kot razmerje med sinom in nebiološkim staršem. V raziskavi so ugotovili, da je ljubezen med hčerjo in nebiološkim staršem manj izražena kot v razmerju s sinom. Pri reševanju težav z nebiološkim staršem dekleta izražajo manj pozitivnega besednega vedenja in več negativnega vedenja v primerjavi z dečki. Vendar pa navkljub razlikam v razmerju nebiološki starši naj ne bi delali razlik med sinovi in hčerkami (Clingempeel idr., 1984).

Po ločitvi staršev je razmerje med mamo in sinom pogosteje slabše, medtem ko se razmerje med materjo in hčerjo še dodatno okrepi. Predpostavljajo, da naj bi bil to razlog, zakaj prihaja do tako velikih razlik med sprejemanjem nebiološkega starša med sinom in hčerjo. Hčeram naj bi prihod novega maminega partnerja predstavljal nevarnost, da se bo odnos med njo in mamo poslabšal, kar naj bi botrovalo k bolj negativnemu sprejemanju očima v družino v primerjavi s sinom (Clingempeel idr., 1984).

Dodaten razlog zakaj hčere težje sprejemajo nove nebiološke starše pa morda tiči tudi v dejstvu, da očetje, ki živijo drugje, več kot dvakrat pogosteje obiskujejo svoje sinove kot svoje hčere. Enako je z obiskom drugje živečih mam, saj naj bi le-te pogosteje obiskale svoje sinove kot svoje hčere (Clingempeel idr., 1984).

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

V družino nov partner pogosto s seboj pripelje tudi svoje otroke, kar lahko za otroke predstavlja dodaten stres. Otroci se lahko med seboj dobro razumejo, vendar pa se med njimi lahko pojavijo trenja in rivalstvo (Coleman idr., 1994).

Potrebno je poudariti, da marsikatera družina z nebiološkim staršem uspe premagati in se spoprijeti z vsemi težavami ter tako uspe vzpostaviti korekten in zadovoljiv odnos med vsemi člani nove družine (Cherlin in Furstenberg, 1994).

5.2 Doživljanje nove zakonske zveze s strani nebiološkega očeta (očim)

V Sloveniji je največ otrok po razvezi dodeljenih v oskrbo materi (Žnidaršič, 2013), drugod po svetu pa ni nič drugače (Schmeeckle, 2007). Zato še vedno prevladujejo družine, v katerih otroci živijo s svojo materjo in nebiološkim očetom.

Nebiološki očetje imajo manj težav v odnosu do svojih nebioloških otrok in jih tudi lažje sprejemajo v primerjavi z nebiološkimi mamami (Ambert, 1986). Ambertova ugotavlja, da nebiološki očetje navežejo močnejše stike z nebiološkimi otroki, ki živijo v istem gospodinjstvu, kot z otroki, ki živijo drugje. Vendar pa nebiološki očetje partnerjeve otroke v intervjujih omenjajo manj kot nebiološke mame, kar je najverjetneje posledica manj preživetega časa z njimi. Vendar, ko očetje govorijo o svojih nebioloških otrocih, je tema navadno rivalstvo ali nesoglasje med njimi in njihovimi biološkimi otroki. Mnogi očetje pripovedujejo, da je lažje, če nebiološki otroci živijo skupaj z njimi, vendar pa bi si vseeno želeli, da jih ne bi bilo. Četudi z veseljem skrbijo za njih, pa konflikt nastane, ko ne želijo razočarati svojih lastnih bioloških otrok (Ambert, 1986). V kolikor je nebiološki oče v razmerje s partnerjevimi otroki pripeljal tudi svoje otroke, je imel večjo možnost za boljši odnos s svojimi nebiološkimi otroki. Očetje tudi bistveno ne razlikujejo kakovost svoje zakonske zveze glede na to, ali so bili v družini tudi njihovi nebiološki otroci ali ne (Ambert, 1986).

V literaturi lahko večkrat zasledimo, da imajo nebiološki očetje manj težav v odnosu do svojih nebioloških otrok v primerjavi z nebiološkimi materami. Eden od razlogov bi lahko bil, da moški neradi prevzamejo polno starševsko odgovornost za svoje nebiološke otroke in so posledično tudi manj v stiku z njimi kot nebiološke mame (Daly in Wilson, 2001). Navkljub temu je raziskava pokazala, da nebiološki očetje vlagajo več ali enako svoje energije in virov v oba otoka – biološkega in nebiološkega v primerjavi z nebiološko mamo (Schmeeckle, 2007). Razlog za razliko je prikazan v evolucijski teoriji, ki pravi, da s tovrstnim vedenjem nebiološki očetje izkazujejo t.i. »paritveni trud«, ki bo pripomogel k temu, da bodo ostali v zvezi z materjo teh otrok in morebiti izboljšali kvaliteto razmerja (Anderson, Kaplan in Lancaster, 1999).

5.3 Doživljanje nove zakonske zveze s strani nebiološke mame (mačeha)

V zadnjih letih število družin, v katerih ima skrbništvo nad otroci oče, narašča (When children have two mothers, 2007). V zadnjih desetih letih naj bi se v Sloveniji število družin očetov z otroki povečalo za skoraj dve tretjini. Ob zadnjem popisu leta 2011 je z vsakim šestim očetom, ki je prebival skupaj z otroki, prebivala tudi zunajzakonska partnerka (Žnidaršič, 2012).

V literaturi lahko zasledimo, da imajo nebiološke mame več težav v družini z nebiološkimi otroki kot nebiološki očetje (Jones, 1978, v Ihinger-Tallman, 1988). Še več težav imajo nebiološke mame v razmerju do njihovih nebioloških hčera (Clingempel in Segal, 1986). V družinah, kjer ima skrbništvo nad otroki oče, še posebej nad hčerami, je mati navadno odtujena in nima dobrega odnosa s hčerami. Nebiološka mama se zato pogosto trudi, da bi s svojo nebiološko hčerjo vzpostavila dober in ljubeč odnos. V primerjavi z nebiološkimi očeti se nebiološke mame tega vedenja poslužujejo bolj zgodaj in bolj zagnano, kar pri nebioloških hčerah pogosto vzbudi strah, da želi nebiološka mama zamenjati njeno pravo mamo, kar privede do uporniškega in odklonilnega vedenja (Clingempel in Segal, 1986). Avtorja navajata še, da so pogostejši obiski hčerke s strani biološke mame povezani s slabšim razmerjem med nebiološko materjo in hčerjo. V povprečju so otroci bolj navezani na svojo mamo, zato imajo lahko več težav, ko je v družinsko sliko potrebno dodati še eno »mamo« (Ihinger-Tallman, 1988). Odnos med nebiološko mamo in hčerjo naj bi bil povezan tudi z dolžino skupnega življenja nebiološke mame in hčerinega očeta. Dlje časa kot prebivata skupaj, boljši je odnos med hčerjo in nebiološko mamo (Clingempel in Segal, 1986). Težave v odnosu med nebiološko materjo in njenimi nebiološkimi otroki lahko izhajajo tudi iz večje skrbi za organizacijo aktivnosti, nadzor in disciplino nebiološke mame, kar lahko pripomore k razvoju tesnejših vezi nebioloških otrok z nebiološkimi materami kot z biološkim očetom. Ta je pogosto pasiven član družine in jim ne posveča enake pozornosti (Schmeeckle, 2007).

Ambertova (1986) je ugotovila, da je odnos med nebiološko mamo in nebiološkimi otroki boljši v primeru, ko živijo skupaj. Vendar pa nebiološke mame izražajo veliko ambivalentnosti, ko gre za njihove nebiološke otroke. Nebiološke matere so navajale, da imajo zelo pridne in dobre nebiološke otroke ter da jih skrbi zanje in so jim pri srcu. Vendar pa imajo težave, ker morajo skrbeti za otroke, ki niso njihovi. Nasprotno je marsikatera navajala, da bi ji bilo bolje, če bi bil partner ovdovel in bi lahko ona postala tudi mati njegovih otrok. Priznale so, da so v razmerje s partnerjem stopile, ne da bi želele, tudi v razmerje z njegovimi otroki. V družini, kjer so nebiološke mame s partnerjem spočele še svojega otroka, so navedle, da bi si želele, da njunih nebioloških otrok ne bi bilo v družini (Ambert, 1986). Schmeeckle (2007) je ugotovil, da mame vsekakor dajejo

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

prednost svojim otrokom pred nebiološkimi, četudi so same pogosteje ohranjale stike med njimi, odraslimi otroki in njihovim očetom.

Nebiološke mame so bolj negotove in se soočajo z večjim dvomom o njihovi starševski vlogi kot nebiološki očetje. Nebiološke mame tako niso povsem prepričane, kakšno je pričakovanje partnerja in družbe glede njihove vloge v gospodinjstvu in odnosu z otroki ter kje so meje, ki jih ne smejo prestopiti. Prav zaradi te nedorečenosti je odnos med nebiološko mamo in nebiološkimi otroki navadno podvržen večjemu številu težav kot odnos med otroki in njihovim nebiološkim očetom (Clingempeel idr., 1984; Whiting, Smith, Barnett in Grafsky, 2007).

6 PEPELKIN EFEKT

Pepelkin efekt izvira iz evolucijske psihologije in pojasnjuje, da se zloraba in zanemarjanje otrok pojavlja s strani nebioloških staršev v večji meri kot s strani bioloških staršev. V družini, kjer živijo tako biološki kot nebiološki otroci, bodo nebiološki otroci pogosteje žrtve zlorabe ali zanemarjanja, saj glede na evolucijsko teorijo, nebiološki starši dajejo prednost svojim otrokom pred nebiološkimi, saj biološki otroci nosijo njihove gene (Daly in Wilson, b.d.).

Vzgoja otrok je draga in dolgotrajna zaveza. Starševsko vlaganje je oblikovano z naravno selekcijo in je zato malo verjetno, da jo bo mogoče posplošiti na druge otroke (Daly in Wilson, 1985; Daly in Wilson, b.d.). Dokaz, da gre za evolucijsko adaptacijo, je v tem, da bi vse živali, katerih prednost je skrb za svoje potomce, svojo skrb usmerjale izključno k svojim potomcem (Daly in Wilson, b.d.). Evolucijsko gledano skrb za potomce zahteva dodatno pojasnilo. Posvojitvev otroka s strani nesorodne osebe je novejši družbeni pojav in ni posledica evolucije. Nasprotno pa skrb za partnerjeve otroke s strani nebiološkega starša predstavlja »paritveni trud«, ki se v živalskem kraljestvu pojavlja pri vrstah, kjer je pomanjkanje ustreznih paritvenih partnerjev in tam, kjer par ostane skupaj dlje kot samo eno paritveno sezono (Daly in Wilson, b.d.). Toda nebiološki otroci bodo redko enakovredni biološkim otrokom, zato bodo starši zelo redko občutili tako močno in polno ljubezen do svojih nebioloških otrok kot do svojih bioloških (Daly in Wilson, b.d.). Odnos med nebiološkim staršem in otrokom bo bolj zadržan (Daly in Wilson, 1980). O'Connor in Boag (2010) sta ugotovila, da nebiološki starši izražajo več zamere in ljubosumja do svojih nebioloških otrok v primerjavi z biološkimi starši.

Starši morajo učinkovito razporediti svoje razpoložljive vire (čas, energijo, hrano, ipd.) med sabo in svojimi potomci (Burgess in Drais, 1999). Starši, ki skrbijo za svoje potomce, delajo to altruistično v želji, da bo otrok imel od tega korist, neglede na ceno, ki jo bodo morali plačati sami (Burgess in Drais, 1999). V evolucijski psihologiji velja pravilo, da naravna selekcija daje prednost vedenju, kjer je korist večja od cene (Gaulin in McBurney, 2004). Burgess in Drais (1999) predpostavljata, da v kolikor gre pri zlorabi otrok za vedenjski odziv na naravno selekcijo, se bo le-ta zgodil zaradi premajhne koristi, negotovih sorodstvenih vezi ali nesorodstva.

Daly in Wilson (1980) navajata, da se tveganje za zlorabo ali zanemarjanje poveča tam, kjer vlogo vsaj enega od staršev zamenja oseba, ki ni v nikakršni sorodstveni vezi z otrokom. Leta 1976 so bili ameriški otroci, ki so živeli v družini z enim nebiološkim

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

staršem, verjetno 2,2–6,9 krat¹ bolj zlorabljeni in 1,1–4,1 krat verjetneje zanemarjeni kot otroci, ki so živeli v popolni družini (Daly in Wilson, 1980). Med kanadskimi podatki za obdobje med leti 1974–1990 sta Daly in Wilson (1996) primerjala število umorov otrok s strani bioloških in nebioloških očetov. Ugotovila sta znatno večje število umorov otrok s strani nebioloških očetov. V tepežu predšolskih otrok s smrtnim izidom so bili storilci biološki očetje v 2,6 primerih na milijon otrok na leto in nebiološki očetje v 321,6 primerih na milijon otrok na leto (Daly in Wilson, 2005). Prav tako sta ugotovila, da je v ZDA med otroki, ki živijo v družini z nebiološkim staršem, sedemkrat večja verjetnost za fizično zlorabo kot v popolni družini, enako pa se je izkazalo tudi za Kanado in Veliko Britanijo (Daly in Wilson, 1996).

Četudi se umori otrok dogajajo tudi znotraj popolnih družin, pa se razlogi za umor bistveno razlikujejo v primerjavi z družino z nebiološkim staršem. Izkazalo se je, da umor pogosteje zagrešijo moški kot ženske (Wilson, Daly in Daniele, 1995). Biološki starši so pogosto depresivni in izvedejo umor s samomorom. Umor otroka vidijo kot humano dejanje odrešitve. Nebiološki starši redko zagrešijo umor s samomorom, umor otroka pa je navadno manifestacija njihove antipatije do otroka z visoko stopnjo brutalnosti v načinu uboja. Razlikujejo se tudi načini umora. Nebiološki otroci so pogosteje pretepeni do smrti, medtem ko se biološki starši poslužujejo bolj humanega načina usmrčitve (Daly in Wilson, 1980).

Življenje v družini z nebiološkim staršem, predvsem pri predšolskih otrocih, predstavlja povečano tveganje za zlorabo in zanemarjanje (Tooley, Karakis, Stokes in Ozanne-Smith, 2006). V primerjavi z biološkimi otroki, naj bi nebiološki otroci imeli tudi do štiridesetkrat večjo verjetnost, da bodo zlorabljeni (Daly in Wilson, 1985). Posebej naj bi bili ogroženi hendikepirani otroci, mlajši otroci, ki še niso stopili v puberteto, ter otroci, ki so ravno vstopili v puberteto (Burgess in Draais, 1999).

Razlike med nebiološkimi in biološkimi starši se kažejo tudi na drugih področjih. Nebiološki starši z otroki preživijo manj časa kot njihovi biološki starši, prav tako pa tudi v otroke investirajo manj v primerjavi z biološkimi starši. Nebiološki otroci v primerjavi z biološkimi dobivajo manj daril, manjše vrednosti. Nebiološki otroci dobivajo tudi manj pomoči (tako denarne kot nematerialne) s strani svojih nebioloških staršev v primerjavi z biološkimi otroki (Killian, 2004). Odrasli nebiološki otroci, ki so že živeli drugje, so bili manjkrat povabljeni na rojstnodnevne zabave, praznovanja in izlete v primerjavi z biološkimi otroki (Schmeeckle, 2007).

¹ Razpon števil je tolikšen, ker so v raziskavi otroke razdelili v različne starostne skupine in za vsako skupino posebej izračunali dejavnik tveganja.

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

Pomembno je poudariti, da je večji del raziskav na področju nebioloških staršev narejen na družinah, kjer je v družini nebiološki oče, saj večina otrok še vedno živi z mamo. Zato je nemogoče primerjati razlike pri zlorabi in zanemarjanju otrok med nebiološkimi materami in očeti. Dejstvo pa je, da ni bistvenih razlik med spoloma v pogostosti zlorabljanja nebioloških otrok (Daly in Wilson, b.d.).

Pepelkin efekt ostaja tema različnih razprav. Gelles in Harrop (1991), Giles-Sims in Finkelhor (1984), Temrin, Buchmayer in Enquist (2000), Temrin idr. (2011) ter Hamilton, Cheng in Powell (2007) trdijo, da evolucijska hipoteza ni zadosten dokaz, saj vsebuje nekaj nasprotujočih si dejstev. Z njo ni mogoče razložiti, zakaj tudi biološki starši zlorablajo otroke (razen v primerih, ko je na voljo premalo drugih razpoložljivih virov). Giles-Sims in Finkelhor (1984) navajata pomanjkljivost evolucijske hipoteze o starševskem investiranju svojih razpoložljivih virov v svoje otroke. V kolikor se nebiološki starši poslužujejo fizične zlorabe otrok, lahko otrokom prizadenejo hujše poškodbe, kar pomeni, da bodo otroci potrebovali še več dodatnih virov, kar pa nebiološkemu starševstvu ni v interesu. Evolucijska razlaga Pepelkinovega efekta, torej zadostuje le v primerih, ko govorimo o zanemarjanju otroka s strani nebioloških staršev (Giles-Sims in Finkelhor, 1984).

Giles-Sims in Finkelhor (1984) predlagata druge teorije, ki bi uspele razložiti zlorabo otrok s strani nebioloških staršev. Navajata teorijo stresa, teorijo izbora partnerjev, teorijo razpoložljivih sredstev in normativno teorijo.

Teorija stresa trdi, da je zloraba otrok povezana z visoko stopnjo stresa znotraj družine, kar je tudi dokazano. Družina z enim nebiološkim staršem, je vrsta družine, ki se poleg običajnih stresnih situacij v družinah sooča še s kopico drugih, te pa vodijo do večje stopnje stresa med člani družine. Teorija stresa potemtakem uspe razložiti tudi višjo stopnjo zlorabe otrok, povezane z nizkimi dohodki, velikostjo družine in ločitvijo (Giles-Sims in Finkelhor, 1984). Slab socioekonomski status je dokazano dejavnik tveganja za trpinčenje otrok, vendar pa ni v nobeni meri povezan s starševstvom nebiološkega otroka (Daly in Wilson, b.d.).

Po teoriji izbora partnerjev je namreč možno, da so osebe, ki so prestale ločitev, bolj nagnjene k nasilnemu vedenju in spolnemu zlorabljanju, kar je lahko bilo tudi povod za ločitev. To bi lahko bil vzrok večjega števila zlorab znotraj družin z nebiološkim staršem (Giles-Sims in Finkelhor, 1984). To potrjuje tudi raziskava, ki je pokazala, da je stopnja kriminalnega vedenja znotraj družin z nebiološkim staršem višja kot v popolni družini (Temrin idr., 2011). Vendar sta Daly in Wilson (b.d.) teorijo zavrgla, saj starši, ki

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

zlorablajo, navadno prizanesejo svojim otrokom. V raziskavi sta ugotovila, da so bili v družinah z nebiološkim staršem zlorabljeni samo nebiološki otroci.

Teorija razpoložljivih sredstev dodatno pojasnjuje Pepelkin efekt. Namreč, kdor ima dovolj finančnih (ali drugih) sredstev, se lahko vede avtoritarno. V kolikor teh sredstev nima, ali pa jih družba ne želi priznati, si lahko oseba pridobi avtoritarno vlogo z nasiljem. To bi lahko pojasnilo nasilno vedenje s strani nebioloških staršev v družinah, kjer ima drugi partner več razpoložljivih sredstev kot nebiološki starš, in v družinah, kjer ga zaradi določenih razlogov družina ne sprejme kot enakopravnega člana (Giles-Sims in Finkelhor, 1984).

Normativna teorija pojasnjuje zlorabo otrok s strani nebioloških staršev z dojemanjem družbeno sprejetih tabujev. V družbi namreč velja prepričanje, da je incest nekaj nedopustnega. Nebiološki starši niso krvni sorodniki z otroki, zato lahko spolno zlorabo otroka dojemajo drugače, in sicer kot »bolj družbeno sprejemljivo« dejanje, saj v teoriji ne gre za incest (Giles-Sims in Finkelhor, 1984).

Temrin idr. (2000) pa v svoji študiji dokazujejo, da Pepelkin efekt ne obstaja. V raziskavi so ugotovili, da ni bistvenih razlik v stopnji ogroženosti otrok, ki živijo v popolni družini in tistimi, ki živijo z enim nebiološkim staršem. Ugotovili so celo, da zlorabo v družinah v večji meri zakrivijo biološki starši. Starši otroke pogosto uporabijo kot orožje v ločitvenih postopkih in kot objekt pri konfliktih. Razlog za umor biološkega otroka je bil v večini primerov ljubosumje in nesprejemanje odločitve sodišča glede skrbništva nad otrokom. V primerih, ko je bil storilec eden od nebioloških staršev, pa se je izkazalo, da ima katero od duševnih motenj in se je v preteklosti že posluževal nasilnega vedenja ali pa je zlorabljal katero od nedovoljenih substanc (Temrin idr., 2000).

Temrin idr. (2000) opozorijo na velike razlike med posameznimi državami. Ogromno razliko med Švedsko in Kanado upravičujejo s socialno ureditvijo držav. Na Švedskem naj bi bilo zelo malo neželenih porodov v primerjavi z ostalim svetom. Razlog je v dolgem obdobju dovoljenega splava, ki je tudi družbeno sprejet. V Kanadi naj bi bilo dvakrat več neželenih porodov kot na Švedskem. Neželeni porodi pa predstavljajo tveganje za neurejene družinske razmere in večjo stopnjo zlorab otrok (Temrin idr., 2000).

Tudi Gelles in Harrop (1991) zavračata obstoj Pepelkininega efekta, saj dokazujeta, da nebiološki starši niso nič bolj nasilni do otrok kot njihovi biološki starši. Pravzaprav je raziskava pokazala, da se nad nebiološkimi otroki izvaja celo manj nasilja v primerjavi z biološkimi otroki. Vendar avtorja opozorita na drugačen vzorec zajetih staršev ter možno napako pri samoocenjevanju. Možno je, da so nebiološki starši ocenili, da izvajajo nižjo

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

stopnjo nasilnega vedenja nad otroki zaradi diskriminativnega etiketiranja s strani družbe («zlobna mačeha» in »hudoben očim») (Gelles in Harrop, 1991).

V kolikor bi Pepelkin efekt lahko dokazali, bi morale družine s posvojenim otrokom, kjer ni nikakršnih sorodstvenih vezi predstavljati enako stopnjo ogroženosti pred zlorabo in zanemarjanjem kot družine z enim nebiološkim staršem. Pa vendar temu ni tako. Izkazalo se je celo, da družine s posvojenim otrokom izkazujejo več interakcije z otroki ter v večji meri razpolagajo s svojimi ekonomskimi, kulturnimi in socialnimi viri kot katerakoli druga vrsta družine (Hamilton idr., 2007).

Daly in Wilson (2001) nasprotujeta avtorjem, ki oporekajo teoriji Pepelkininega efekta. Pri večini sta našla napake v metodologiji – slaba oziroma neprimerna izbira vzorca in samoocenjevanje, pri katerem ne moremo zagotoviti, da je testiranec govoril resnico, navajata pa tudi napake v terminologiji.

7 SKLEP

Kljub ugotovitvam, ki jih prikazuje ta zaključna naloga, se je potrebno zavedati, da četudi obstaja evolucijska razlaga zlorabe in zanemarjanja otrok s strani nebioloških staršev, je ta ne opravičuje. V svetu lahko najdemo veliko družin z enim nebiološkim staršem, kjer je razmerje med nebiološkim staršem in otroki ljubeče in zadovoljivo, kar priča o tem, da teorije Pepelkinega efekta ne moremo in ne smemo posplošiti na vse družine z vsaj enim nebiološkim staršem.

Upala bi si trditi, da je pojav zlorabe in zanemarjanja znotraj družin z nebiološkim staršem skupek več faktorjev – tako evolucijske hipoteze kot posledice napačnih odločitev pri izbiri partnerja in socialno-ekonomski status. Ravno nestrinjanje med nasprotniki in zagovorniki teorije Pepelkinega efekta odpira nadaljnje možnosti raziskav. V Sloveniji do sedaj še ni bilo izvedene raziskave na temo teorije Pepelkinega efekta, prav tako pa obstaja zelo malo raziskav o odnosih med nebiološkimi starši in otroki. Glede na to, da Slovenija ni izvzeta iz naraščajočega trenda ločitev in oblikovanja družine z nebiološkim staršem, pa bi bila taka raziskava vsekakor smiselna.

8 LITERATURA

Ambert, A. M. (1986). Being a stepparent: Live-in and visiting stepchildren. *Journal of Marriage and Family*, 48 (4), 795–804.

Anderson, K. G., Kaplan, H. in Lancaster, J. (1999). Parental care by genetic fathers and stepfathers I: Reports from Albuquerque men. *Evolution and Human Behavior*, 20, 405–431.

Bašič, K. (2010). *Naše geslo – delajmo z znanjem in skupaj za zaščito otrok*. Ljubljana: Združenje proti spolnemu zlorabljanju.

Bizjak, I. (1997). Otrok – med pravicami in trpinčenjem. V A. J. Satler (ur.), *Trpinčen otrok: kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok* (str. 13–15). Ljubljana: Meridiana d.o.o.

Boney-McCoy, S. in Finkelhor, D. (1995). Prior victimization: A risk factor for child sexual abuse and for PTSD-related symptomatology among sexually abused youth. *Child Abuse & Neglect*, 19 (12), 1401–1421.

Bumpass, L. L., Raley, K. in Sweet, J. A. (1995). The changing character of stepfamilies: Implications of cohabitation and nonmarital childbearing. *Demography*, 32 (3), 425–436.

Burgess, R. L. in Draais, A. A. (1999). Beyond the “Cinderella effect” Life history theory and child maltreatment. *Human Nature*, 10 (4), 373–398.

Cherlin, A. J. in Furstenberg, F. F. Jr. (1994). Stepfamilies in the United States: A reconsideration. *Annual Review of Sociology*, 20, 359–381.

Clingempeel, W. G., Brand, E. in Ievoli, R. (1984). Stepparent-stepchild relationships in stepmother and stepfather families: A multimethod study. *Family Relations*, 33 (3), 465–473.

Clingempeel, W. G. in Segal, S. (1986). Stepparent-stepchild relationships and the psychological adjustment of children in stepmother and stepfather families. *Child Development*, 57 (2), 474–484.

Cohen, T. (1995). Motherhood among incest survivors. *Child Abuse & Neglect*, 19 (12), 1423–1429.

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

Coleman, M., Ganong, L. H. in Goodwin, C. (1994). The presentation of stepfamilies in marriage and family textbooks: A reexamination. *Family Relations*, 43 (3), 289–297.

Crosson-Tower, C. (1998). *Understanding child abuse and neglect*. Boston: Allyn and Bacon.

Daly, M. in Wilson, M. (1980). Discriminative parental solicitude: A biological perspective. *Journal of Marriage and Family*, 42 (2), 277–288.

Daly, M. in Wilson, M. (1985). Child abuse and other risk of not living with both parents. *Ethology and Sociobiology*, 6, 197–210.

Daly, M. in Wilson, M. I. (1996). Violence against stepchildren. *American Psychological Society*, 5 (3), 77–81.

Daly, M. in Wilson, M. (2001). An assesment of some proposed exceptions to the phenomenon of nepotistic discrimination against stepchildren. *Annales Zoologici Fennici*, 38, 287–296.

Daly, M. in Wilson, M. (2005). The ‘Cinderella effect’ is no fairy tale. *TRENDS in Cognitive Science*, 9 (11), 507–508.

Daly, M. in Wilson, M. (b.d.). The “Cinderella effect”: Elevated mistreatment of stepchildren in comparison to those living with genetic parents. V Ceneter for evolutionary psychology. Pridobljeno 18. 7. 2013, s http://www.cep.ucsb.edu/buller/cinderella_effect_facts.pdf

Frieze, I. H. (1983). Investigating the causes and consequences of marital rape. *Signs*, 8 (3), 532–553.

Gaulin, S. J. C. in McBurney, D. (2004). *Evolutionary psychology*. Upper Saddle River, N.J. : Pearson/Prentice Hall.

Gelles, R. J. (1992). Poverty and violence toward children. *American Behavioral Scientist*, 35, 258–274.

Gelles, R. J. in Harrop, J. W. (1991). The risk of abusive violence among children with nongenetic caretakers. *Family Relations*, 40 (1), 78–83.

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

Giles-Sims, J. in Finkelhor, D. (1984). Child abuse in stepfamilies. *Family Relations*, 33 (3), 407–413

Glaser, D. (2002). Emotional abuse and neglect (psychological maltreatment): a conceptual framework. *Child Abuse & Neglect*, 26, 697–714.

Goode, W. J. (1971). Force and violence in the family. *Journal of Marriage and Family*, 33 (4), 624–636.

Hamilton, L., Cheng, S. in Powell, B. (2007). Adoptive parents, adaptive parents: Evaluating the importance of biological ties for parental investment. *American Sociological Review*, 72 (1), 95–116.

Haskett, M. E., Scott, S. S. in Fann, K. D. (1995). Child abuse potential inventory and parenting behavior: Relationships with high-risk correlates. *Child Abuse & Neglect*, 19 (12), 1483–1495.

Ihinger-Tallman, M. (1988). Research on stepfamilies. *Annual Review of Sociology*, 14, 25–48.

Kempe, C. H., Silverman, F. N., Steele, B. F., Droegemueller, W. in Silver, H. K. (1985). The battered-child syndrome. *Child Abuse & Neglect*, 9, 143–154.

Killian, T. S. (2004). Intergenerational monetary transfers to adult children and stepchildren: A household level analysis. *Journal of Divorce & Remarriage*, 42 (1/2), 105–130.

Lemmon, J. H. (2006). The effects of maltreatment recurrence and child welfare services on dimension of delinquency. *Criminal Justice Review*, 31 (1), 5–32.

Millett, L. S., Kohl, P. L., Jonson-Reid, M., Drake, B. in Petra, M. (2013). Child maltreatment victimization and subsequent perpetration of young adult intimate partner violence: An exploration of mediating factors. *Child Maltreatment*, 18 (2), 71–84.

O'Connor, A. in Boag, S. (2010). Do stepparents experience more parental antagonism than biological parents? A test of evolutionary and socialization perspectives. *Journal of Divorce & Remarriage*, 51 (8), 508–525.

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

Petrovčič, P. (2010). *Spolna zloraba ne preneha, če se je ne prijavi*. Pridobljeno 8. 8. 2013, s https://www.spletno-oko.si/r/9/100/Novice/Spolna_zloraba_ne_preneha_ce_se_je_ne_prijavi/

Santrock, J. W., Warshak, R., Lindberg, C. in Meadows, L. (1982). Children's and parent's observed social behavior in stepfather families. *Child Development*, 53 (2), 472–480.

Santrock, J. W. (1972). Relation of type and onset of father absence to cognitive development. *Child Development*, 43, 455–469.

Schmeeckle, M. (2007). Gender dynamics in stepfamilies: Adult stepchildren's views. *Journal of Marriage and Family*, 69 (1), 174–189.

Šraj, T. (2010). Spolne zlorabe: povezanost psihičnih posledic s starostjo ob zlorabi, s trajanjem zlorabe in podporo žrtvam v okolju. *Psihološka obzorja*, 19 (2), 49–67.

Šter, D. (2013). *Sklenitve in razveze zakonskih zvez, Slovenija, 2012 – končni podatki*. Pridobljeno 3. 8. 2013, s http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=5583

Temnik, S. (2010). Čustvena zloraba otrok: Vreden sem toliko kot me imajo radi. *Psihološka obzorja*, 19 (2), 129–141.

Temrin, H., Buchmayer, S. in Enquist, M. (2000). Step-parents and infanticide: New data contradict evolutionary predictions. *Proceedings: Biological Sciences*, 267 (1446), 943–945.

Temrin, H., Nordlund, J., Rying, M. in Tullberg, B. S. (2011). Is the higher rate of parental child homicide in stepfamilies an effect of non-genetic relatedness? *Current Zoology*, 57 (3), 253–259.

Tomori, M. in Zihlerl, S. (ur.). (1999). *Psihijatrija*. Ljubljana: Medicinska fakulteta.

Tooley, G. A., Karakis, M., Stokes, M. in Ozanne-Smith, J. (2006). Generalising the Cinderella effect to unintentional childhood fatalities. *Evolution and Human Behaviour*, 27, 224–230.

Ustava Republike Slovenije, Uradni list Republike Slovenije, št. 33–1409/91-I, 28. dec. 1991.

Kavčič T. Pepelkin efekt – zloraba otrok s strani nebioloških staršev.

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

When children have two mothers: Relationships with nonresident mothers, stepmothers and fathers. (2007). *Journal of Marriage and Family*, 69 (5), 1178–1193.

Whiting, J. B., Smith, D. R., Barnett, T. in Grafsky, E. L. (2007). Overcoming the Cinderella myth: A mixed methods study of successful stepmothers. *Journal of Divorce & Remarriage*, 47 (1/2), 95–109.

Wilson, M., Daly, M. in Daniele, A. (1995). Familicide: The killing of spouse and children. *Aggressive behavior*, 21, 275–291

Zakon o ratifikaciji konvencije združenih narodov o otrokovih pravicah. Uradni list SFRJ-MP št. 15/1990.

Žnidaršič, T. (2012). *Mednarodni dan očetov 2012*. Pridobljeno 3. 8. 2013, s http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=4781